

КАМЕРНИЙ ЕМАЛЕВИЙ ПОРТРЕТ XVIII СТОРІЧЧЯ

Постановка проблеми. Мініатюрному портрету властиві ті ж самі характерні риси, що і портрету звичайного розміру. Але емалева портретна мініатюра є унікальною завдяки рідкісній техніці виконання. Виникнувши у добу Ренесансу, портретна мініатюра завжди розвивалась відповідно до загальних мистецьких тенденцій. У XVIII сторіччі мініатюрні емалеві портрети стають особливо популярними. Портретні мініатюри мали різне призначення, наприклад, серед них є «жалувальні», що були особливою відзнакою та нагородою, призначені для вираження особливих почуттів або такі, що входили до весільного ритуалу. Саме останні становлять для нас особливий інтерес і є об'єктом дослідження у цій статті. Сьогодні два такі портрети зберігаються у Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Мініатюрний емалевий портрет того часу виконував ті ж функції, що фотографія сьогодні, що є чудовим свідченням динаміки та змін у людському житті. На жаль, не зважаючи на художню цінність, яку вони складають, та значну інформативність, емалеві мініатюрні портрети досить погано вивчені і в більшості досліджень згадуються побіжно.

Отже, головною **метою** науково-дослідного пошуку є аналіз емалевих портретних мініатюр кінця XVII — початку XVIII сторіччя. Відповідно до цього, одним із завдань стає аналіз розвитку емалевої портретної мініатюри від XVI до XVIII сторіччя в соціокультурному контексті.

Аналіз досліджень і наявного матеріалу. Портрет як жанр образотворчого мистецтва є об'єктом великої кількості досліджень, та для нас найбільший інтерес становлять роботи, присвячені саме мініатюрному портрету. Відтак, гарним джерелом інформації є праці професора Андрія Олександровича Карева. На жаль, джерельна база щодо розписної емалі значно менша. Так, велику кількість новітніх даних дають сучасні праці французьких фахівців: Ізабель Бірон, Монік Бланк і Софі Барат. Ці відомі дослідниці розписної емалі у своїх роботах розглядають не лише історичний і теоретичний аспекти, але й застосовують найновіші технічні засоби для аналізу й датування творів. Зауважимо, що при використанні іноземних джерел виникають деякі проблеми з перекладом, особливо з власними іменами майстрів. Також відомим дослідником лімозької емалі, який зробив чималий внесок в її вивчення, був зберігач відділу Середніх віків і Нового часу Державного Ермітажу Альфред Миколайович Кубе та його наступниця Олімпіада Дмитрівна Доброклонська. Але у своїх роботах Альфред Миколайович і Олімпіада Дмитрівна не приділяють належної уваги мініатюрним емалевим портретам XVII–XVIII сторіччя, зауважуючи, що ті вже виходять за рамки дослідження розквіту лімозької емалі. Крім того, при аналізі портретів необхідно особливу увагу приділити історії моди, зачіски та макіяжу. Гарним джерелом при вивченні історії зачіски є дослідження Ірини Сергіївни Сиромятнікової. Отже, при дослідженні емалевих портретів необхідно звертатись до різноманітних джерел та завжди розглядати їх в історико-культурному контексті, адже це портрети реальних людей, в чиєму образі передана відповідна історична епоха.

Зважаючи на недостатню вивченість лімозької розписної емалі XVII сторіччя (і це за наявності чималої кількості предметів у музейних та приватних збірках) актуальним стає неупереджене дослідження її розвитку у зазначений час у соціокультурному контексті.

Головне **завдання** цієї роботи полягає у всебічному дослідженні лімозької розписної емалі XVII сторіччя та аналізі змін в асортименті її творів та стилістиці.

Виклад основного матеріалу. Портрет — стародавній і дуже складний жанр образотворчого мистецтва, який вивчали чимало вчених, і не лише мистецтвознавців або культурологів, але й філософів, соціологів та ін. Такий великий інтерес

до портрету обумовлюється його різнобічністю, адже це не лише твір мистецтва, але й образ людини певної епохи. Вважається, що портрет розвивався як дзеркало людської особистості і особливо розквіту досягав в часи, коли зростала її значущість, віра у людські можливості. Крім соціальних змін на розвиток портрета чималий вплив справив технічний розвиток людства. І саме цей фактор став одним із найважливіших у виникненні та розвитку мініатюрного портрета, а особливо мініатюрного емалевого.

У середні віки Лімож славився своїми виїмчастими емальми. Але в XV сторіччі тут виникає нова техніка розписної гарячої емалі. Свого найвищого розквіту вона досягає у XVI сторіччі. Так, всесвітню популярність здобув емалевий декоративний посуд. У XVII–XVIII сторіччях асортимент виробів радикально змінюється: речі стають меншим за розміром і часто інтимнішими за своєю природою. Особливої популярності в цей час набули мініатюрні емалеві портрети.

Портретна мініатюра виникає в епоху Ренесансу. На її появу великий вплив справило середньовічне мистецтво книжкової мініатюри. XVI сторіччя — час розквіту лімозької розписної емалі, і саме тоді працював один із найсвітліших її майстрів — Леонар Лімозен, котрий був справжньою людиною доби Відродження — живописцем, гравером та емальєром. Нам відомо, що з 1548 року Леонар Лімозен став королівським емальєром. Його спеціальністю був саме портретний живопис. Він залишив нам цілу портретну галерею з понад 125 портретів його видатних сучасників [4, с. 33]. Переважно це були портрети короля та наближених до нього, адже в той час було дуже популярно колекціонувати зображення відомих людей. Одним із найвідоміших серед них був портрет конетабля де Монморансі 1556 року. Цей портрет овальної форми розміщується у дерев'яній позолоченій рамі з гризайлевими емалевими вставками із зображенням Медузи Горгони, дітей та сатирів, скопійованих з моделей галереї Франциска I у Фонтенбло. Таке оздоблення цілком відповідає мистецтву школи Фонтенбло. Крім того, це був один із перших емалевих виробів, що потрапив у музей. Його було конфісковано комісією з мистецтв у березні 1794 року з дому герцога Монморансі [7, с. 154].

Надзвичайно цікавим, на нашу думку, є портрет Генріха II на коні. Портрет виконано у дусі мистецтва Стародавнього Риму. Одяг короля змальовано так, щоб силует нагадував давньоримський, у лівій руці вершник тримає гілку пальми, а коня ретельно скопійовано з гравюри Маркантоніо Раймонді, що зображує кінну статую Марка Аврелія у Римі. І так само, як згаданий портрет Монморансі, цей також потрапив до національної колекції ще у революційний час у квітні 1794 року [7, с. 160]. Усі портрети виконані Леонаром Лімозеном на надзвичайно високому художньому рівні, серед них не лише зображення чоловіків, але й жінок і навіть дітей. Виготовлення емалевих портретів тривало усі наступні сторіччя. Так, особливою популярністю XVII сторіччя доволі часто є їхній двосторонній розпис, тобто коли на лицьовій частині розміщується власне портрет (здебільшого поясний), а на звороті замість звичайної контремалі також є розпис, найчастіше пейзаж.

Загалом, мініатюрні емалеві портрети відповідно до їхнього призначення можна поділити на дві групи. До першої належать ті, які виготовляли і вручали як нагороду за особливі заслуги. Такі мініатюри, як правило, повторювали парадні портрети монархів.

Але, окрім мініатюрних емалевих портретів перших осіб держави і наближених до них, мініатюри часто виконували для замовників значно менш відомих. Саме такі мініатюрні емалеві портрети становлять для нас особливий інтерес. Вони є не лише свідченням соціального життя. Задовго до винаходу фотографії люди намагалися закарбувати свій образ і передати його близьким людям як пам'ять про себе. Тому мініатюрний портрет мав не тільки естетичне, але насамперед і прикладне значення — його писали, щоб створити ефект присутності дорогої людини, коли її не було поруч. І такі портрети були камерними, більш ніжними, інтимними речами. Головним їхнім завданням було не тільки загальна передача образу, але й відтворення особливих характерних рис кожної людини, щоб власник завжди відчував душевний зв'язок із зображеним. Саме такі портрети поширюються наприкінці XVII — у XVIII сторіччі.

Портрет дами. Кінець XVII століття — до 1729.
Для оформлення весільного гаманця.
Жак II Лоден (1663/64–1729). Франція, Лімож

Нерідко мініатюрний портрет був частиною весільного ритуалу: наприклад, під час сватання його підносили в подарунок майбутньому чоловікові (дружині), або ж у пам'ять про знаменну подію писали парні портрети молодят. Такі портрети зберігаються в багатьох музеях світу, як правило, пластини з ними прикрашали текстильні гаманці. Найдавніший такий гаманець датується 1600 роком і атрибується як робота Жана Лімозена. Але популярним їхнє виробництво стає саме у XVIII сторіччі [7, с. 196]. Особи зображувалися, як правило, у дві третини, щоб молодята дивилися неначе один на одного і на глядача одночасно. Зазвичай, портрет був круглою або овальною форми, оточений білими завитками із золотом на чорному або темно-синьому тлі. На жаль, не у всіх портретів збереглося текстильне обрамлення. Наприклад, весільний гаманець із портретом Маркіза де Дюн, який входить до колекції Музею декоративно-прикладного мистецтва у Парижі, зберігся досить добре, і дає нам уявлення про те, як виглядали такі гаманці. Він був виготовлений майстром з родини Нуальє у XVIII сторіччі [6, с. 196–197]. Також добре збереглися два парні весільні гаманці авторства Жака II Лодена (зберігаються в Луврі) [7, с. 411]. Аналогічні парні портрети є і в колекції Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Імовірно, обидва ці портрети були виконані Жаком II Лоденом наприкінці XVII — на початку XVIII сторіччя. Про це може свідчити схожість обрамлення та темний фон портретів з колекції Лувру та портретів, що зберігаються у київському музеї. Треба зауважити, що схоже обрамлення було й у портретів, написаних майстрами з родини Нуальє, але тло зазначеного портрету Маркіза де Дюн — світле. Загалом же точне встановлення авторства таких портретних емалей є досить проблемним за відсутності прямих відомостей або підписів. Адже в той час вони були досить популярними, їх виготовляла більшість майстрів, а зображення відповідали тогочасній моді. Крім того, секрети майстерності протягом багатьох поколінь передавали від майстра до його учня, і тому доволі часто це було сімейною справою. Через це сьогодні інколи складно атрибутовувати твори, оскільки прізвища та ініціали багатьох майстрів однакові.

Жіночий портрет для нас особливо цікавий, адже художник зміг передати не тільки зовнішній вигляд багато вбраної молодої красуні, але й надати образу жвавості. Легкий жест жінки створює враження природності і невимушеності, а хрестик на ланцюжку свідчить про те, що перед нами добра християнка. Вибаллива і швидкоплинна мода доби бароко з її потягом до розкошів та театральності допомагає нам датувати портрети того часу. Отже, висока зачіска вказує, що ці портрети були написані до 1713 року, коли така зачіска вийшла із моди. В той час носили зачіску а-ля фонтаж та однойменний головний убір, — саме він прикрашає голову дами на портреті. Крім того, якщо уважніше придивитися до нього, то можна припустити, що зображена зачіска найбільше відповідає моді 90-х років XVI сторіччя, коли фонтаж став вже досить високим, але ще не занадто. Завдяки дуже детальному зображенню ми можемо навіть бачити прямий проділ та кокетливі завиті пасма. Таким чином, перед нами молода гарна дама, що уважно стежить за модою.

Висновки. Портрет — особливий жанр образотворчого мистецтва, який дозволяє нам познайомитися з людьми минулого. Портрети у техніці розписної емалі

мають довгу історію, що починається з XVI сторіччя. Вони завжди розвивалися відповідно до загальних мистецьких тенденцій. У XVIII сторіччі особливої популярності набувають камерні емалеві портрети, що ставали подарунками для близьких людей. Для нас такий емалевий портрет особливо цікавий тим, що він передає не тільки зовнішність, але й розкриває перед нами людину як особистість, адже його писали, щоб створити ефект присутності для найближчих людей. Камерні портрети ілюструють людські стосунки. Крім того, вони, як і будь-який інший портрет, відображають тодішню моду. Саме завдяки її мінливості ми можемо точніше датувати емалеві портрети, адже їхня атрибуція є доволі проблематичною через велику кількість майстрів, які нерідко належали до однієї родини і мали однакові ініціали.

Отже, камерний емалевий портрет потребує детальнішого вивчення з урахуванням тогочасної культурно-історичної ситуації.

Література

1. Гривнина А. С. Искусство XVIII века в Западной Европе / АХ СССР [Текст] / А. С. Гривнина. — М. : Изд-во АХ СССР, 1963. — 741 с.
2. Доброклонская О. Лиможские расписные эмали XV и XVI веков : Собрание Государственного Эрмитажа [Текст]. — М., 1969. — 159 с.
3. Карев А. А. Миниатюрный портрет в России XVIII века [Текст] / А. А. Карев. — М. : Искусство, 1989. — 256 с.
4. Кубе А. Н. Французские расписные эмали XV–XVI веков [Текст] / А. Н. Кубе. — М. ; Л. : Искусство, 1937. — 68 с.
5. Музей західного та східного мистецтва в Києві [Альбом] / Л. Ю. Бабенцова, З. П. Рябікіна. — К. : Мистецт., 1983. — 311 с.
6. Сыромятникова И. С. История прически : учеб. для театральных, худож.-техн. уч-щ [Текст] / И. С. Сыромятникова. — Изд. 2-е, доп. — М. : Искусство, 1989. — 303 с.
7. Blanc M. Émaux peints de Limoges XVe–XVIIIe siècle : La collection du musée des Arts décoratifs [Texte] / Monique Blanc. — P., 2011. — 224 p.
8. Baratte S. Les émaux peints de Limoges catalogue Musée du Louvre Département des objets d'art [Texte] / Sophie Baratte. — P., 2000. — 445 p.

Анотація. Жильцова О. П. Камерний емалевий портрет XVIII сторіччя. У статті проаналізовано тенденції розвитку емалевого портрету від XVI до XVIII сторіччя. Особлива увага приділена камерному мініатюрному емалевому портрету саме XVIII сторіччя, оскільки такі портрети є не тільки художніми творами, але й історичними документами. На жаль, вони досить мало досліджені, як, власне, і вся розписна емаль. Атрибуція таких портретів ускладнюється через їхню велику популярність у той час, а, отже, і велику кількість майстрів, які їх писали. Але високий рівень виконання і точна передача деталей уможливають датування цих творів. Завданням науково-дослідного пошуку стає вивчення емалевих портретів у соціокультурному контексті.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, Ренесанс, гаряча емаль, розписна емаль, портрет.

Аннотация. Жильцова О. П. Камерный эмалевый портрет XVIII века. В статье проанализированы тенденции развития эмалевого портрета от XVI до XVIII столетия. Особое внимание уделено камерным миниатюрным эмалевым портретам именно XVIII века, поскольку такие портреты являются не только художественными произведениями, но и историческими документами. К сожалению, они достаточно мало изучены, как, собственно, вся расписная эмаль. Атрибуция таких портретов осложняется из-за их большой популярности в то время, а, следовательно, и большого количества мастеров, которые их писали. Но благодаря высокому уровню исполнения и точной передаче деталей мы имеем возможность датировать произведения. Задачей научно-исследовательского поиска становится изучение эмалевых портретов в социокультурном контексте.

Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, Ренессанс, горячая эмаль, расписная эмаль, портрет.

Summary. Zhytsova O. Intimate Enamel Portrait of the 18th Century. The article analyses tendencies of enamel miniature portrait development from the 16th to the 17th centuries. Special attention is paid to intimate miniature portraits of the 18th century, as there portraits are not only artworks, but historical documents as well. Unfortunately, they are yet awaiting proper examination, as well as all other enamel artworks. Attribution of these portraits is highly complicated due to their popularity at the time and vast number of authors. However, it is yet possible to date these works because of the level of workmanship and precise copying of the details. The aim of the research is to study the intimate portraits in the sociocultural context.

Keywords: arts and crafts, Renaissance, hotenamel, painted enamel, portrait.